

Kolozsi Orsolya

Egymást keresztező sorsok

(Háy János: A gyerek)

Háy János legújabb regénye nem a *Dzsigerdűlen* és a *Xanadu* által megkezdett történelmi témájú szövegek hagyományát folytatja, sokkal inkább csatlakozik az előző mű, a *Házasságon innen és túl* világához. Ez utóbbihoz hasonlóan *A gyerek* is a jelen és közelmúlt világát jeleníti meg, személyes sorsok, emberi kapcsolatok bemutatására fókuszálva. A Tar Sándor-írásokból ismerős szociális közeg, a falu, a kocsmák, a kilátástalanság atmoszférája pedig jól ismert drámáit (*A Gézagyerek*, *A Pityu bácsi fia*) idézi. A budapesti agglomeráció egyik meg nem nevezett falujában játszódó történet középponti hőse „a gyerek”, kinek életútját középiskolás korától egészen összeroppanásáig követhetjük nyomon. A mezőgazdasági, majd később gyári munkás szülők nagy reménységet látnak egy szem fiukban, nem győzik hangoztatni, hogy ebből a gyerekből még „lesz valami”. Gyermeük által igyekeznek valamiféle jelentést, értelmet tulajdonítani saját eseménytelen és kilátástalan életüknek. Fiukban látják megvalósulni azokat a lehetőségeket, melyek számukra nem voltak adottak: „Ez a fiú – gondolták – végre mindentől megszabadul. Ezen túl kicsit az is a fejükben volt, hogy és bosszút áll. Megfizet ezért az egészért a rohadékoknak, azoknak a könyörtelen orvosoknak, akik bezsebelték a pénzt, de nem gyógyítottak, azoknak a hivatalnokoknak, akik nem segítettek kitölteni az okmányigénylő lapokat, az ország vezetőinek, akik hasonlóképpen viseltettek velük, mint az orvosok, töltelékanyagként tekintették őket, akik mégis szavazati joggal rendelkeznek. De ez a gyerek majd megfizet mindenért.” A gyerek tehát kitérés kísérlet, az egyetlen lehetséges kiút a kiszolgáltatottságból. A mesék narratívájával párhuzamot vonva ő a kis kondáslegény, aki szegényes, perspektívátlan háttére ellenére is meg tudja valósítani a csodát, képes kiszakadni korábbi életformájából, mindezzel nemcsak saját, hanem ősei életét is kimentve az értelmetlenség és a haszontalanság paradigmájából. A szülőknél és nagyszülőknél a történetben nincs is neve, csupán a gyerekekhez való viszonyuk (a gyerek apja, a gyerek anyja, az apa anyja stb.) jelölődik, hiszen személyiségük, egyediségük nem lényeges, életük voltaképpen csak egy funkció, amit betöltve elvezethetik az utódot a vágyott kitérésig.

A szülők elképzelése a gyerek karrierjét illetően nem teljesen alaptalan, hiszen a fiú sokat olvas, az iskolában jól teljesít. Ráadásul miután megnyeri a megyei történelemversenyt, bekerül egy fővárosi gimnáziumba, ahol úgy dönt, hogy filozófus lesz. (Döntése háttérben nem igazi elhivatottság áll, mint inkább a különbözőni vágyás, a gyermekkorában belé nevelt küldetésstudat furcsa megnyilvánulása.) Az egyetemi felvételi során azonban nyilvánvalóvá válik, hogy származása, családi háttére miatt behozhatatlan hátrányban van a másfajta szociokulturális közegben nevelkedett társaival szemben. Filozófia szakra többszöri próbálkozásra sem veszik fel, így marad egy vidéki tanárképző főiskola, melyet sikeresen elvégz, majd visszatérve falujába iskolaigazgatónak nevezik ki. Mindez

akár még sikertörténetként is értelmezhető, hiszen a családi hagyománnyal való szakítás mégiscsak sikerül – az adott közeg egyik legnagyobb presztízsű állásának betöltésével –, a gyerek azonban mindezt kudarcként éli meg, a sikertelen felvételtől kezdve minden egyes történet visszalépésnek tűnik számára, idealista elképzeléseivel nem tud leszámolni. Bár igyekszik megfelelni az elvárásoknak, és elfogadja a számára felkínált szerepeket (elvállalja az iskolaigazgatói megbízatást, megnősül, apa lesz), ezek egyikében sem érzi jól magát, minden helyzetben idegen és kívülálló marad. Egyik szerep sem elégíti ki, egyikben sem ismer magára, az ebből adódó feszültséget pedig alkohollal oldja. Alkoholizmusa rövid idő alatt ellehetetleníti az életét, felesége elhagyja, állása megszűnik, a gyerektartást képtelen fizetni, fiával nem találkozhat, míg egy reggel az árokparton találják rá, anyaszült meztelen. Történetének innentől vége szakad, hátralévő életét – a szöveg utalásai szerint – egy idegszanatóriumban tölti: „...az anya is odaért, hogy kisfiam, de az anya kisfia nem ismerte meg az anyát, hevert ott a kezében, mint aki már búcsút vett ettől a világtól, hogy elbúcsúzott a tanítványaitól, attól a kivégzőosztagtól, ami a kocsmában gyűlt össze, a házaktól, a buszmegállótól, aztán a falutól, s a fáktól és a füvektől.” Az állandósult idegenségérzésből az egyetlen kiút, ha a szubjektum teljesen felszámolja önmagát, magatehetlenné válik, mindent elfelejt. Létállapota, az idegenség – ami elől menekülni kénytelen –, a vágyott és valós élete közötti ellentmondásban keresendő. A szülők által előrevetített jövő, a fővárosi élet, a tudományos pálya álma szertefoszlik, az illúziók megszűnésekor keletkező úrt semmilyen kínálkozó lehetőség nem tudja betölteni. A regény története egy hanyatlás története, egy szépreményű ifjú összeomlásához vezető út bemutatása. Ez a teleologikus haladási irány teszi lehetővé, hogy a szöveg akár fejlődésregényként is olvasható, természetesen negatív előjelű fejlődéssel a középpontjában, kibontva azt a narratívát, melynek egyes állomásain a gyerek egyre lejjebb és lejjebb süllyed, legalábbis a társadalom által elvárt életvezetési normákhoz és modellekhez képest.

Miért következnek be ez a széthullás? Ki, illetve mi lehet az oka? Első lehetőségként adódnak a szülők, s mintha a borítón látható festmény (mely a szerző *Álló felnőtt, ülő gyerek* című saját alkotása) is ezt az értelmezést támasztaná alá. Gyerek fölé tornyosuló felnőtt vizuálisan ragadja meg azt a problémát, mely a regény egyik fontos kérdése is: hogyan tudják a szülők – olykor épp a legnagyobb jóakarattal – vakvágányra állítani gyermekük életét, úgy, hogy az egész család boldogságának és boldogulásának kulcsát a kezébe adják, saját elrontott életük megoldásának terheit a vállára helyezik. A szülők mellett joggal okolható maga a főhős is, ki nem képes kézbe venni a sorsát, átvenni az irányítást, elhagyni a szülők által megjelölt életpályát. A szöveg a felelősség kérdést nem dönti el, sőt objektív, gyakorta ironikus narrációja mintha egy harmadik lehetőséget is körvonalazna. Azt ugyanis, hogy mi a helyzet akkor, ha nincs hibás, ha nincs tettes és áldozat, a történekekért, a sors alakulásáért senki sem felelős? Fölveti azt a kérdést, hogy létezik-e egyáltalán szabad akarat, vagy már születéskor eldől a sorsunk. Ki lehet-e lépni abból a körből, mely már az élet legelején elrendeltetettnek tűnik? Milyen viszonyban áll egymással szabadság és szükségszerűség az egyes ember sorsára vonatkoztatva? Ez a probléma nem annyira szövegszinten, mint inkább a regény struktúráját vizsgálva tárul elénk. A *gyerek* szerkezetét az állandó elágazások, kitérők határozzák meg. Bár a központi történet (a gyereké) lineárisan halad előre, ezt a haladást folyamatosan mellékszálak beékelődései szakítják meg és késleltetik. Ezekben az elágazásokban a főszereplő életében felbukkant személyek lehetséges sorsa jelenik meg. Olyan sorsoké, melyeknek a centrális események szempontjából nincs jelentőségük, hacsak nem annyi, hogy alternatív sorsvariációkat mutatnak fel. (Ezek a mellékszálak, állandó elágazások nem csak a szöveg egészének struktúráját határozzák meg, hanem a mondatokét is. A regény egyik igen feltűnő sajátága a hosszú, többszörösen összetett körmondatok használata. Az

olykor tíz-tizenöt soron át tartó mondatok folyamatos mellérendelésekkel, nagy lendülettel haladnak tovább, felvillantva a különböző lehetőségeket és azok további lehetséges elágazásait.) A gyerek történetén kívül tehát még sok egymás mellé montírozott, rövid kis történettel találkozhatunk, melyeket csupán egy dolog fog össze: mindegyik történetmozaik főszereplője valaha valamilyen kapcsolatban volt a főhőssel. Ez a szerkesztésmód a különböző sorsokat nem egymástól elszigetelt, hanem szorosan összetartozó, egymást kölcsönösen meghatározó élettörténetek szövedékeként értelmezi. Ennek következtében a sors önálló alakításába vetett hit többé-kevésbé illúzióknak tűnhet: „Néha elfelejti az ember a sorsát, hogy ez vagy az történt vele, vagy azok sorsát, akiknek a sorsa befolyásolta az övét. Nem jut eszébe, hogy ez az ember azért teszi ezt vagy azt, mert ez vagy az történt vele, hogy például katolikus iskolába járt, s hogy az egésznek semmi köze az ő személyéhez, hogy rajta kívüli dolog, mégis az ő életét szarja szét, s hogy annak a lánynak az életét is ilyen életek tették ilyenné, akiknek szintén valaki tönkretette az övékét.” Nehéz elhatárolni, hogy meddig tart a szubjektum saját döntéseinek autonómiája és hol lóg bele az életébe egy másik sors, ami meghatározza, megváltoztatja az övét. A sorsok összefonódásáról alkotott elképzelés nagyban emlékeztet Spinoza modelljére. A véges jelenségek (modusok) a filozófus szerint mindig egy másik által van feltételezve, meghatározva. A modus és szubsztancia elkülönítésének szemléletes példája körülbelül megfelel a Háregény struktúrájának. Ha a végtelen szubsztancia egy nagyméretű papírlap, akkor a modusok, az egyedi dolgok alakzatok, melyeket erre a felületre rárajzolunk. Ha a felületet például csupa kis négyzetre osztjuk, és rákérdezzük, mi által van feltételezve ez a négyzet, akkor a válasz ez: az őt körülvevő szomszédos négyzetek által. Ezek viszont az őket körülvevő újabb négyzetek által meghatározottak, ha pedig tovább folytatjuk ezt a sort, eljutunk az összes lehetséges négyzetek végtelenül nagy összességéhez. Ebből a végtelen lehetőség-ből villant fel néhányat a regény, rámutatva arra, hogy a gyerek sorsa, és általában a sors, voltaképpen egy viszonyrendszer, elágazások és kereszteződések rajzolta térkép. Bár a geometrikus modell hasonlít Spinozáéhoz, a Há-szöveg nem foglal állást olyan egyértelműen, mint a holland filozófus, aki egyáltalán nem hisz az akarat és a döntés szabadságában. A regény nem dönti el a kérdést, hiszen nem válaszolni akar, hanem kérdezni.

A szabad akarat kérdésén túl még egy fontos – fentebb már említett – probléma merül fel a gyerek élettörténetének bemutatása során. Mégpedig az, hogy hogyan ítéltető meg egy ember élete. Mi az, hogy sikertörténet, és mi az, hogy kudarc? Ki dönti el és milyen nézőpontból? Há regénye ennek az ítéletnek a bizonytalanságára is több helyen utal, a külső szemlélő számára sikeresnek tetsző életutak fonákságait bemutatva: „...hanem a saját életükről, ami egészen sajátos fényt kapott a gyerek pusztulása mellett, helyesebben, amit ők pusztulásnak véltek a gyereke sorsában, mert a pusztulás általuk is ismert leghétköznapibb receptjét tudták a gyerek életéből kiolvasni, alkohol, elbutulás, bomló házasság, elszegényedés, stb. Tulajdonképpen ez az, amit az emberek, köztük ők is (...) konszenzuálisan pusztulásnak neveznek. Amivel szemben más életutakat, amikor valaki, úgymond, jó módú, s úgy intézi a szeretőit, hogy az ne bomlassza föl a családot (...) és az alkoholt is úgy kezeli, hogy szinte senki sem veszi észre rajta, hogy már évek óta függőségben (...). Nincs ember, aki egy ilyen életet, mint ezé a házaspáré, ne sikeresnek minősítene, szemben a gyerek életével, ami maga volt a megtestesült bukás.” Itt pedig már a felnőtt életről van szó, arról, hogyan válik az ember gyerekből felnőtté, hogyan rendezi be az életét, képes-e felnőni, átkerülni egy másik személyiségstruktúrába, annak minden felelősségével együtt. A *gyerek* ugyanis egyrészt a falu és a főváros közötti ellentét és a lehetséges vagy lehetetlen asszimiláció kérdését járja körül, másfelől azonban a felnőtté válás, az átmenet, a gyermek- és felnőttkor határhelyzete az, ami foglalkoztatja. A cím által támasztott várakozással ellentétben nem egy gyermekkor története bontako-

zik ki a lapokon, hanem éppen ez az átmenet kerül a középpontba (nem véletlen, hogy a gyerek életébe igazából csak a kamaszkortól, a középiskolás évektől kapcsolódhatunk be). Az, hogy a főhős a teljes szövegben – már apaként és férjként is – csak mint gyerek szerepel, azt sugallja, hogy ez az átlépés az ő esetében sikertelen, a bukás pedig ennek egyenes következménye. De ez a bukás mintha mindenkiel megtörténne, hol látványosabb, hol rejtettebb formában, hiszen ahogyan az elbeszélő fogalmaz: „...maga az élés valójában (...) egy szükségszerűen rossz folyamat...” A regény lapjain nem igazán találkozni olyan példával, mely a sorozatosan felbukkanó elrontott életet ellenpontozni tudná, vagy fel tudna mutatni olyan modellt, mely nem vezet kudarchoz és kilátástalansághoz. A Háy-szöveget benépesítő figurák mind boldogtalanok, a különbség csak annyi, hogy mind máshogy rontják el életüket, és máshogy hordozzák ennek terhét. A *gyerek* rendkívül pesszimista szöveg, nem ad sok esélyt olvasójának a derűlátásra, annak ellenére, hogy egészen sajátos és lenyűgöző, főként ironikus hatáson alapuló humorral rendelkezik. Ez a humor azonban, ha megnevettet is, jókedvre nem derít, hiszen nemhogy oldaná, gyakran még fokozza is azt a nyomasztó hangulatot, ami az egész szövegből árad. Nem felszabadult nevetésre késztet, inkább a nevetésnek arra a fajtájára, mely tisztában van egy helyzet reménytelenségével és megoldhatatlanságával, és más eszköz híján a humorral próbálja „legyőzni” azt. És hogy ezt a világot nem csak kívülről, kényelmes és biztonságos távlatból szemléljük, arra utal az is, hogy a mindentudó elbeszélő, ki mindvégig szenttelen távolságtartással, kívülállással mesél, a szöveg végén egy váratlan lábjegyzet szerint visszamenőleg is megkérdőjelezi korábbi pozícióját a szövegben. E poétikailag is meglepő gesztus értelmében ugyanis maga is részese, közeli megfigyelője volt az eseményeknek, ami mintha azt sugallaná, hogy senki sem tud kívül maradni, ez a nyomasztó világ ugyanúgy az olvasóé is, mint ahogyan az elbeszélő is kénytelen benne élni.

A gyerek bukása gyors és látványos, nem tudja elkendőzni az összeomlást. Az utolsó lapokon pedig – az események felgyorsulásával egy időben – mintha szembe is nézne ezzel, önmaga előtt sem szépítve tovább a helyzetet. Érdekes, hogy éppen itt kap először nevet (Laci), mintha itt nyerné el végső azonosságát, kikerülve a gyermek-létből, átlépve a felnőttiség állapotába. Itt már nem a gyermekkorában pályára állított lény többé, hanem saját sorsát irányító szubjektum. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a történet pozitív véget ér, hiszen a főhős nem változtat élete irányán, de végre magára ismer. Felismeri sorsát, kudarcát nem hurcolja tovább, egyszerűen csak kimenekül a helyzetből, „elhagyja saját magát”. Attól a hőstől, aki fiatalkorában a magyar anarchista filozófia lelkes híve volt, talán ez a legérvényesebb válasz, a legnagyobb lázadás a fennálló társadalmi keretek, a képmutatás és a mindenáron sikeresnek lenni elve ellen. A szöveg fiktív világán belül ugyanis beismerni a kudarcot legalább annyira heroikus gesztus, mint kísérleteket tenni a sors megváltoztatására.